

Kampen om arkivadgang

KNUT EINAR ERIKSEN

Den danske universitetslektor Claus Bryld har skrevet en aktuell og engasjerende bok om «Historie og offentlighed». Den handler kort sagt om hemmelighold og hvordan det begrenser mulighetene for innsyn og forskning i samtidshistorien. Bryld hevder at denne form for informasjonskontroll innskrenker demokratiet og får betydning for hva slags historie som blir skrevet. I boken gjennomgår han bestemmelsene for hemmelighold både i Danmark og andre vestlige land, deriblant Norge. Forfatteren hevder at dansk regelverk og praksis på området er spesielt restriktivt. Han drøfter årsakene til det, og hvorfor land som De forente stater og Storbritannia gir borgerne en friere adgang til dokumenter. Den analytiske delen, som er av størst interesse for norske lesere, avsluttes med en del reformtanker og meningsytringer. De fortjener oppmerksomhet og en kritisk kommentar, sett i lys av norsk og amerikansk praksis på området.

Boken har også en polemisk del. Den knytter seg spesielt til de problemer danske historikere og journalister har hatt med å få adgang til okkupasjonstidens arkiver. Utgangspunkt er Brylds egne erfaringer. I fem år førte han en forgjeves kamp mot dansk byråkrati for å få slippe til rettsoppgjøret etter andre verdenskrig. Forfatteren har gjengitt utdrag fra denne korrespondansen og den opphetete debatt som fulgte i pressen om arkivadgang.

Boken inngår som et venstreradikalt innlegg i kampen mot hemmelighold i Danmark og mot forvalterne av de lukkede arkiver. Gjennom erfaringene fra egen prosess har Bryld fått innsikt i dansk regelverk og det han kaller «den politiske censur af historieforskningen.» Hans hovedpåstand er at forskeradgangen til nyere arkiver styres av «autoritære og diskriminerende mekanismer».¹ Forvaltningens maktinteresser hindrer at allmennheten, som den skulle tjene, får innsyn i arkivene. Slik Bryld ser det, er forskningsadgang til historisk materiale ikke et teknisk spørsmål. Det er «et spørsmål om klassekamp» og «karakteren av det pågjældende samfund.»² Forfatteren er tydelig inspirert av Jürgen Habermas' teorier om borgerlig offentlighet.

Brylds konkrete kritikk går på en rekke forhold. Hovedproblemet er unødvendig hemmelighold. For mange dokumenter unndras offentlighet, og tidsfristene for nedgradering og offentliggjøring er «rekordlange».³ Mens Canada og flere vesteuropeiske stater har innført tidsfrister på 25 eller 30 år for graderte dokumenter, er de tilsvarende frister i Danmark 50, 80 og 100 år. Riktignok kan riksarkivaren eller vedkommende etat dispensere fra disse bestemmelser for materiale eldre enn 25 år, men det skjær ikke uten problemer. Med så lange tidsfrister får informasjonssamfunnet en «ikke-informativ sektor – statens egen administration», konkluderer Bryld.⁴ Bøker blir ikke lenger brent, men hindret.

1 Claus Bryld, *Historie og offentlighed, Kampen om arkivadgang i Danmark, Den jyske historiker*, 1983:6.

2 Ibid: 14.

3 Ibid: 33.

4 Ibid: 36.

Et vitalt demokrati blir svekket ved at folk ikke får informasjon og mulighet til å kikke styresmaktene i kortene og holde dem ansvarlig.

En annen kritikk går på at det danske offentlighetssystem er vilkårlig. Det bygger i for stor grad på administrativt skjønn.

Det finnes ikke bestemte kriterier for å innfri eller avslå søknader om adgang til offentlige dokumenter. Avslagene er ofte generelt utformet. Søkeren vet således ikke hva ministeriet eller riksarkivet legger til grunn for vurderingen. Det fører til ulik praksis og behandling av søkere, og ankeadgangen blir lett illusorisk. Bryld mener at systemet oppmuntrer til politisk styring av forskningen: «Muligheden for diskrimination og/eller indirekte politisk kontrol med forskningen er klart til stede. Og den bliver også benyttet, selvom man ikke skal overdrive styringen.»⁵

Kritikken av den privilegerte adgangen til dokumenter rettes dels mot forskermiljøet selv, som aksepterer eller vedlikeholder slike ordninger. En forening for samtidshistorikere – «Udgiverselskabet for Danmarks nyeste historie» – uttaler seg om forskersøknader. Medlemskap gir ifølge Bryld større muligheter til å få adgang til klassifisert materiale. Det tyngste skytset rettes likevel mot den nåværende riksarkivaren og hans praktisering av en vanskelig dobbeltrolle. Etter Brylds oppfatning prioriterer riksarkivaren forvaltningens interesser framfor den frie forskningen. Både Udgiverselskabet og riksarkivaren bebreides for å motarbeide «demokratisering» av forskningen. Seniorforskere og forskere på doktorgradsnivå favoriseres. Kameraderi oppmuntres. Dersom forskere ikke holder seg «inde med» riksarkivaren eller samtidshistorikernes laug, har de små muligheter til å nå fram med sine søknader, påstår Bryld.⁶ Han etterlyser også egne appellinstanser, som forskere og andre kan henvende seg til dersom de har fått avslag på søknader om innsyn.

Forfatteren mener at denne angivelige siling av forskere har uheldige faglige konsekvenser. For det første får venstreradikale forskere, juniorforskere og personer utenfor historikerprofesjonen begrenset sine muligheter til å drive samtidshistorisk forskning om kontroversielle emner. For det annet oppmuntres samfunnslojal forskning og diskriminerende laugsvesen blant danske samtidshistorikere.

Et annet viktig kritisk poeng gjelder myndighetenes uheldige sammenblanding av hensynet til personvern og hensynet til rikets sikkerhet. I Danmark begrunnes de fleste avslag til dokumentinnsyn med henvisning til personvern. Det virker humant og betryggende demokratisk – og kan være det, understreker Bryld. «Men personbeskyttelsen må ikke forhindre forskningsfriheten eller unødigt besværliggjøre historiske forskningsprosjekter, der betragtes som alment ønskelige.»⁷ Han mistenker ministeriene og riksarkivaren for at de egentlig er mer opptatt av å beskytte statslivets enn privatlivets fred. Henvisningen til personbeskyttelse brukes ofte fordi den er et mer tjenlig argument enn rikets sikkerhet. Hensynet til personvern må skilles skarpt fra kampen for arkivadgang til rikets politiske og administrative historie, konkluderer Bryld.

Bryld avslutter sitt oppgjør med en sammenlikning av regler og praksis om

5 Ibid: 27.

6 Ibid: 6.

7 Ibid: 32.

hemmelighet i en rekke land. Danmark kommer dårligst ut. Kun Vatikanstaten har lengre tidsfrister, hevder Bryld. I Norden har finske forskere best arkivadgang. Dernest følger Sverige og Norge. Som foregangsland trekkes ikke uventet USA fram. Mer overraskende er at Vest-Tyskland tildeles samme rolle.

Enkelte av synspunktene til Bryld frister til kommentarer og noen motforestillinger sett i lys av egne erfaringer på området.

Klassekamperspektivet vil jeg la ligge. Det er de mer begrensede påstander som jeg vil beskjeftige meg med. Så langt er boken nyttig og provoserende, selv om en utenforstående har vansker med å ta stilling til rimeligheten av en del sider ved Brylds oppgjør med dansk hemmelighet.

Enkelte av de danske ordningene har heller ikke relevans for norske forhold. I Norge finnes ingen forening for samtidshistorikere som samarbeider med myndighetene. Det uformelle «kameraderi» som måtte finnes, har ikke virket restriktivt.

Så langt jeg kjenner det norske samtidshistorikermiljø, har våre nestorer gjennom mange år øvd påtrykk på myndighetene for å få et hensiktsmessig regelverk. Gjennom egen forskning og anbefalinger har de åpnet nye forskningsområder og arkiver for studenter og andre forskere. En annen sak er om «det stille diplomati» har vært effektivt nok. Kanskje burde historikere og arkivarer slått mer på skjoldene, som sine kolleger i USA og Storbritannia? Kanskje burde de engasjert seg sterkere både mot hemmelighet og farene ved et privilegert adgangssystem. I stor grad er den offentlige kampen mot hemmelighet blitt overlatt til radikale politikere og journalister. Jeg er ikke sikker på at vår profesjon er tjent med det i lengden.

Riksarkivarens stilling er også annerledes. Det finnes lite av gradert materiale fra nyere tid i Riksarkivet. Det er normalt etatene selv som avgjør nedgradering og om forskere skal få adgang til fortrolig materiale. Det er embetsmennene og politikere som samtidsforskerne først og fremst konfronteres med, ikke riksarkivaren. Brylds forslag om å beskjære riksarkivarens myndighet til å avgjøre søknader om innsyn på egen hånd har liten aktualitet i Norge. Derimot er hans forslag om å gi arkivverket større autonomi i forhold til statsmakten på dette området verd nærmere overveielse.

Historikere og samfunnsforskere i Norge vil utvilsomt være enige i at det graderes for mange og nedgraderes for få dokumenter i de nordiske land. I den forstand representerer forskningsmiljøene i de fleste land en opposisjon mot rådende embetsstradisjoner. Men få – om noen – vil avskaffe alt hemmelighet. Journalister vil naturlig nok være mest opptatt av å få begrenset graderingen av samtidige dokumenter. Historikere ser mangelfull nedgradering av eldre dokumenter som hovedproblemet. Bryld foreslår en tidsfrist på 25 eller 30 år for nedgradering. Personlig ser jeg det som et moderat forslag. Et norsk regjeringsoppnevnt utvalg gikk i 1980 faktisk inn for kortere tidsfrister – 20 år etter sikkerhetsinstruksjonen og 6 år etter beskyttelsesinstruksjonen – riktignok med mulighet til forlengelse for spesielt sensitive saksområder.⁸

Like viktig som kortere tidsfrister er Brylds forslag om at det innføres en eller annen form for automatisk nedgradering. Ellers vil vi få de samme problemer som i Norge nå. Arkivene i de berørte departementer svulmer av eldre graderte

8 NOU 1980, *Nedgradering og offentliggjøring av dokumenter*.

dokumenter. Det finnes ingen tidsfrister og faste rutiner for systematisk revurdering og overføring av dokumentene til Riksarkivet. For å løse problemet trengs en prosedyre for nedgradering og fagfolk som har et slikt arbeid som hovedbeskjeftigelse.

Det norske nedgraderingsutvalget pekte på løsninger for å komme ut av uføret. En vei å gå er å påføre tidsfrister på graderte dokumenter, hvoretter dokumentet enten automatisk blir nedgradert eller gjenstand for systematisk revurdering ved fristens utløp. Maksimalfristene bør brukes med stor varsomhet. På denne måten vil det bare være en liten gruppe dokumenter som trenger å vurderes mer inngående etter tidsfristens utløp. Det vil bli en håpløs omstendelig prosess om hvert enkelt saksdokument må leses gjennom før nedgradering.

Ut fra amerikanske erfaringer på området er det viktig at det finnes tilstrekkelig kvalifisert personell til å ta seg av oppgaven. «Vaktbikkjer» i departementene, Riksarkivet og i forskermiljøene må påse at retningslinjene blir fulgt opp. Et av de interessante – men også omstridte – forslagene i det norske nedgraderingsutvalgets innstilling var opprettelsen av etatsutvalg og et bredt sammensatt samordnende råd. Utvalgene skulle kontrollere at regelverket ble etterlevd og behandle søknader og anker.

Den kjente amerikanske kaldkrigshistoriker Thomas Patterson ser, i likhet med Claus Bryld, likevel den utflytende tolkning av rikets sikkerhet som hovedproblemet for forskning i nyere historie. I meddelelsesbladet til «The Society for Historians of American Foreign Relations» oppsummerer han sitt syn slikt: «Diplomatic historians particularly face problems that do not stem so much from inadequate budgets or insufficient staffing at the National Archives or Department of State, although such deficiencies are conspicuous and disturbing, but rather from definitions of national security that are alarmingly sweeping.»⁹ Mitt inntrykk er at hans syn også har gyldighet for norske forhold, selv om manglende ressurser og regelverk gjør de praktiske problemene langt mer prekære i vårt land.

Det er heller ikke vanskelig å slutte seg til Brylds ønske om et betryggende personvern og et skarpt skille mellom et slikt hensyn til rikets sikkerhet. Konkret foreslår Bryld at personakter må bli tilgjengelig for forskning når vedkommende er død eller har gitt samtykke til det. Offentlige tjenestemenn kan derimot ikke skyte seg inn under personvern for å hindre aktinnsyn om deres rolle i saksbehandling. Bryld mener at misbruk av personopplysninger kan hindres effektivt gjennom injuriebestemmelsene og en skjerpet arkivkontroll.

Som hovedprinsipper virker forslagene rimelige, men i enkelte tilfeller må det også tas hensyn til den gjenlevende familien og andre impliserte. Landssvikoppjøret er et eksempel på det. Det har her vært nødvendig å gi både familie og vitner et utstrakt personvern. Innenfor sikkerhetstjenesten er det likeledes åpenbart at det finnes personakter som krever særbeskyttelse.

Et kjerneprinsipp for Claus Bryld er lik adgang og likebehandling av søknader om innsyn og anker. Han vil ha en slutt på den «privilegerede» adgang til dokumenter for hoffhistorikerne.

Målet er fagert og bør etterstrebes, men med visse reservasjoner. Prinsippet

9 Thomas Patterson, *The Present Danger of Thought Control*, Newsletter nr. 3 1984: 32–33.

reiser problemer og må avveies mot andre hensyn. Prisen for lik adgang for alle kan bli høy. Myndighetene kan som mottrekk sette lange tidsfrister for å gardere seg mot misbruk. I så fall er jeg redd for at forskermiljøet kan bli splittet. Enkelte forskere, vi kan gjerne kalle dem de privilegerte, vil da trolig foretrekke nærværende fleksible ordninger der både forsker og forskningsprosjekt blir vurdert. I Norge får anerkjente forskere nå adgang til sensitive dokumenter fra 1950-årene. Med andre ord kan det bli vanskelig å få både i pose og sekk. En balanse – ikke nødvendigvis et valg – kan måtte treffes mellom korte frister og likebehandling.

Det kan neppe herske tvil om at de offentlige etater i Norge, såvel som i Danmark og de fleste andre vestlige land, diskriminerer mellom seniorforskere, ferske stipendiater og hovedfagsstudenter. Det går nok også et skille mellom profesjonelle forskere på den ene siden og amatørhistorikere, skribenter og journalister på den andre. Så langt stemmer Brylds observasjoner fra Danmark med mine inntrykk fra norske forhold. Selv i de land som opererer med faste tidsfrister for offentliggjøring – f.eks. USA og Storbritannia – finnes det mekanismer, flere av dem skjulte, som favoriserer enkelte seniorforskere.

Joan Hoff-Wilson, leder for The Society for Historians of American Foreign Relations, har i en nylig publisert artikkel advart kraftig mot en slik utvikling: «The name of the research game is in danger of becoming one of privileged access on the part of insiders whether they be journalists or historians. Outsiders currently wait for aggregate declassification or attempt scattergun declassification through the Freedom of Information Act (FOIA) because they have not benefited from government jobs giving them knowledge of declassified information or access to those government officials who can facilitate FOIA searches or grant privileged access to their papers.»¹⁰ Regelverket i USA og Storbritannia begrenser tross alt mulighetene for ulikebehandling kraftig. Jeg tror det er grunn til å være mer på vakt i de nordiske land, der det ikke finnes fastlagte retningslinjer for å behandle søknader om innsyn.

I det norske nedgraderingsutvalgets innstilling ble korte tidsfrister søkt kombinert med modifisert likebehandling. I de unntakstilfeller der forskere og andre brukere ble gitt adgang til graderte dokumenter uten at disse ble nedgradert eller ble gjort offentlig tilgjengelig, ble det stilt kvalitetskrav både til søker og prosjekt. Adgang ble videre betinget av at vedkommende var eller ble sikkerhetsklart. Det siste vilkår ville nok ha reist flest motforestillinger, selv om det også ville ha vært problematisk å trekke opp rimelige og entydige faglige kriterier.

En begrenset favorisering av seniorforskere kan, etter min mening, bare aksepteres dersom utvalgskriteriene går på fastlagte faglige kvalifikasjoner og prosedyren er åpen. Videre må arkiver som er åpnet for en forsker, raskt etterpå gjøres tilgjengelig for andre forskere. Muligheten for faglig kontroll og debatt må ikke bli avskåret. På et slikt grunnleggende etisk og faglig prinsipp kan ikke forskermiljøet fire.

Sterkest motforestillinger har jeg i grunnen mot Brylds sammenlikning av regelverk og praksis i ulike land. Der gis en del tvilsomme og uriktige opplysninger. Noen skyldes at han ikke skiller klart nok mellom bestemmelser og praksis. Andre beror på feiltolkninger.

¹⁰ Joan Hoff-Wilson, *The Future of American Diplomatic History*, Newsletter nr. 2 1985: 17.

Hans rangering av de nordiske land med Finland på topp og Danmark på bunn, er tvilsom. Det synes å være en tendens blant mange som arbeider for et mer liberalt regelverk å framheve eget land som særlig lukket. På den nordiske historikerkonferansen i Odense i 1984 var konklusjonen i rapporter og debatt ganske entydig. Norske forskere hadde hatt best tilgang til sensitive arkiver fra krigs- og etterkrigstid. Danmark kom i en mellomposisjon, mens svenske og finske forskere fortsatt hadde store problemer med å slippe til dokumenter fra de første etterkrigsårene. Disse forskererfaringer faller i hovedsak sammen med det bakgrunnsmateriale det norske nedgraderingsutvalget samlet inn.

Jeg kan heller ikke forstå at Bryld har grunnlag for å plassere Vest-Tyskland og Frankrike som relativt liberale land. Det stemmer hverken med de opplysninger nedgraderingsutvalget innhentet eller med de informasjoner jeg har fått av kolleger fra disse landene. Av kontinentalstatene er det Nederland som gir friest adgang til forsvars- og utenrikspolitiske arkiver.

Derimot kan jeg slutte meg til Bryld når han trekker fram USA, Storbritannia (og Canada) som foregangslandene. De fleste dokumenter i disse landene vil være tilgjengelige for forskere etter 20–30 år. Noen eksempler kan hentes fra USA. I praksis er det bare noen få prosent av dokumentene som ikke nedgraderes etter 30 år. Milton Gustavson, direktør for Diplomatic Branch i the National Archives, har opplyst at om lag 90% av de gjennomgåtte dokumenter i det amerikanske utenriksdepartementet for perioden 1950–1954 er blitt nedgradert. Mange graderte dokumenter vil etter søknad bli gjort tilgjengelig på et langt tidligere tidspunkt enn maksimalfristen.¹¹ Søknadene behandles vanligvis umiddelbart. Eventuelle avslag må begrunnes skriftlig av etaten. Sinnrike appellsystemer er bygget inn med domstolene som siste ledd. Mange avgjørelser i ankeinstansene og domstolene går mot forvaltningen. Flere hundre historikere og tjenestemenn er beskjefliget med å nedgradere dokumenter og gi ut fyldige utenrikspolitiske dokumentsamlinger. Kildeserien «Foreign Relations of the United States» er nå for de fleste lands vedkommende ført fram til 1955.

Det åpne amerikanske system har ført til en flom av søknader om innsyn både fra privatpersoner og organisasjoner. Samfunnsforskningen og den offentlige debatt har fått en skikkelig vitamininnsprøytning.

Det må imidlertid føyes til at det under innflytelse av det nye høyre har skjedd en merkbar innstramning av arkivreformene både i USA og Storbritannia i 1980-årene. I USA har historikere merket tilstramningen på en rekke områder. Det er blitt slutt på automatisk nedgradering. Den vanlige tidsfrist for nedgradering er i praksis forlenget fra 20 til 30 år. Det er innført flere unntaksbestemmelser for nedgradering. Søknader om innsyn blir liggende i forvaltningen. Færre blir innvilget. De høye kopieringspriser hindrer privatpersoner fra dokumentinnsyn. Færre ressurser avsettes til nedgradering. Fra 1980 til 1983 sank tallet for sider som ble nedgradert kraftig – fra 90 til om lag 12 millioner. Dokumentsamlingen om amerikansk utenrikspolitikk (FRUS) er nå kraftig forsinket og mer stoff blir luket ut. Særlig påfallende er at CIA-dokumenter er helt fraværende i bindene for 1953 og 1954 for emneområder som Indo-Kina, Iran og Guatemala.

Arbeidet med nedgradering bremses, og sensur og meningskontroll blir skjerpet. Thomas Patterson gir følgende karakteristikk av situasjonen for samtidshis-

¹¹ Muntlig opplyst av Milton Gustavson i samtale 12. juni 1985.

torie i USA: «The Freedom of Information Act is under attack. Government officials apparently see historical information as a threat to the nation, rather than as a vital component of a functioning democracy in which the people must be informed and their government held accountable.»¹²

Foruten høyrebølgen må tilstrammingen settes i sammenheng med protester fra USAs allierte i Vest-Europa og Latin-Amerika mot arkivreformene under Nixon og Carter. Enkelte allierte politikere mislikte sterkt at militære forhold og kritikkverdige politiske handlinger i deres eget land ble gjort kjent gjennom amerikanske kilder. Nå legger amerikanske myndigheter større vekt på å rådspørre sine allierte enn tidligere. Dermed blir offentliggjøring en tidkrevende og innfløkt diplomatisk sak. Amerikanske forskere kan nå fortelle at anglo-amerikanske relasjoner i 1950-årene lettere lar seg studere i britiske enn i amerikanske arkiver.¹³

Eldre og usysselsatte tjenestemenn i det amerikanske utenriksdepartementet representerer en annen effektiv bremsekloss. En del av disse blir nå overført til det amerikanske riksarkiv for å lede nedgraderingsarbeidet der. Ikke uventet opplever arkivledelsen at mange av disse har en temmelig rigid fortolkning av rikets sikkerhet.

Fra den amerikanske historieforening, arkivvesenet og deler av pressen kommer sterke protester på innstrammingen, men foreløpig med små resultater. Dette angivelige forsvaret for rikets sikkerhet er en viktig kampsak for Reagan og hans administrasjon.

Til tross for høyrebølgen er likevel forskningsfriheten langt større både i USA og Storbritannia enn i de nordiske land. Bryld søker å forklare det.

Han knytter en linje til den energiske kampen historikere og arkivarer førte i disse to land i 1960- og 1970-årene for å få frigjort kilder. I USA fikk deres argumenter gjennomslag som en følge av de reaksjoner Vietnamkrigen, avdekkingen av ulovlige CIA-operasjoner og Watergate-skandalen skapte i den amerikanske opinion. Kongressen vedtok midt i 1970-årene flere viktige lover for å sikre borgerne – derunder forskerne – innsyn i presidentenes og byråkratiets maktutøvelse.

Brylds andre hovedforklaring virker lite overbevisende. Den frie strøm av informasjon i enkelte land knyttes til teknologisk og økonomisk førerrolle. Bryld gir ingen rimelig bevisføring for at det skulle være noen slik sammenheng. USA er vel det eneste land som kan innpasses i en slik forklaring. Storbritannia faller utenfor, og Vest-Tysklands økonomiske lederrolle har, som alt nevnt, ikke ført til et spesielt åpent samfunn. Sveriges jumboplass i nordisk sammenheng svekker teorien ytterligere.

Andre samfunnsmessige forklaringer har trolig større tyngde. USAs særrolle er mest interessant, og kan ha sammenheng med historiske tradisjoner og et særegent politisk system. Fra kolonikrigene kan vi finne en linje i amerikansk politikk rettet mot autoriteter. Maktfordeling er fortsatt et rådende prinsipp i den amerikanske grunnloven – med de muligheter for kontroll og spredning av politisk makt det innebærer.

Et annet spesielt trekk ved det amerikanske politiske system er utskiftingen av

12 Patterson op.cit. 33.

13 Muntlig opplyst av professor Robert Ferrell i samtale 5. juli 1985.

en rekke ledende administrative personer ved valg av nye presidenter. Vi får dermed ikke den samme byråkratiske stabilitet og konservatisme som i andre vestlige land. En ny administrasjon søker gjerne å distansere seg fra den forrige regjeringens politikk og har få skrupler med å avsløre dens gjerninger og eventuelle feilgrep.

I USA er det videre utviklet et kolossalt byråkrati og en tradisjon der konkurrerende byråkratier bekjemper hverandre. Lekkasje blir ofte plantet som ledd i intern kamp. Det gir friere meningsutveksling og forskere adgang til opplysninger og dokumenter som i andre land ville ha vært gradert for årtier.

Sist, men ikke minst, har USA en rekke sterke og uavhengige aviser. Mange av toppjournalistene har svært gode kontakter med politikere og embetsmenn. Ofte er de selv en del av «establishment» – uten å fortape idealene om en åpen og kritisk nyhetsformidling.

Det kan kanskje også føyes til at USA, og lenge også Storbritannia, har vært stormakter og har brydd seg lite om mulige reaksjoner hos allierte regjeringer over at dokumenter som berører disse stater, er blitt offentliggjort. De nordiske småstater har valgt å opptre med langt større forsiktighet for ikke å irritere partnere og fiendemakter.

Et naturlig mål for norske og danske forskere bør være å få et regelverk for nedgradering som kan gi tilsvarende arkivadgang som i våre hovedsamarbeidsland i NATO. Det er faglig helt utilfredsstillende at våre forskere må nøye seg med amerikanske og britiske kilder for å få belyst sentrale områder i norsk og dansk utenrikspolitikk. Det er innlysende at det fører til forskningsmessige problemer og til skjev og ufullstendig behandling av våre lands forsvars- og utenrikspolitikk. Verken myndighetene eller forskermiljøet kan være tjent med det.

Det norske nedgraderingsutvalget foreslo å rette på dette misforholdet gjennom kortere tidsfrister og en slags sikringsbestemmelse om «at saksfelt som vedrører Norge, og som offentliggjøres i andre land av vedkommende lands myndighet, som utgangspunkt bør nedgraderes også i Norge.»

Dessverre fulgte ikke regjeringen Willoch tilrådingene fra et enstemmig utvalg. Den daværende forsvarssjefs bekymringer for rikets sikkerhet, og frykten for de bredt sammensatte kontrollinstitusjoner og noen beskjedne økonomiske uttellingene veltet reformen. Hele utredningsarbeidet munnet ut i en henstilling fra statsministeren til de berørte etater om å vise større imøtekommenhet ved behandling av søknader om innsyn og å bruke litt mer ressurser til nedgradering. En mer konkret reform var at det ble åpnet for deloffentliggjøring av graderte dokumenter. Sett fra forskersynspunkt var det også skuffende – og overraskende – at det største opposisjonspartiet, som hadde tatt initiativet til utredningen av et nytt regelverk, lot regjeringen slippe med det.

Som Bryld konkluderer er det en kolossal betydelig til borgerne – for ikke å si forskere og journalister – som gjennomsyrrer statsapparatet på dette området. Kanskje kan de praktiske problemer med opphopning av graderte dokumenter i departementene – og hos politikere – slik det viste seg i Arbeiderbevegelsens arkiv, tvinge fram et nytt regelverk? Eller må vi også i Norge vente på at høyrebølgen tar slutt?

Vår profesjons muligheter til å influere på utviklingen skal ikke overdrives. Men både historikere og andre samfunnsforskere har utvilsomt et ansvar for å

52 Knut Einar Eriksen

arbeide for et åpnere samfunn på dette området. Det er egentlig grunn til å undre seg over at så få forskere i vårt land har beskjeftiget seg utad i kampen for arkivadgang, slik vi kan se våre kolleger gjør i en del andre land. Med langt større grunn enn for eksempel amerikanske forskere bør norske og nordiske historikere spørre seg hva slags følger det vil ha for historieskrivingen og meningsutvekslingen i et demokratisk samfunn om det ikke løses på det nåværende restriktive hemmelighold.

DOKTORDISPUTAS

ARNVED NEDKVITNE disputerte 5.10. 1984 på avhandlinga *Utenrikshandelen fra det vestafjelske Norge 1100–1600*, ved Universitetet i Bergen. Førsteopponent var universitetslektor Poul Enemark fra Århus, andreopponent var professor Narve Bjørgø fra Tromsø.

Utenrikshandelen fra det vestafjelske Norge 1100–1600

Førsteopponent

POUL ENEMARK

I den tidligere forskning omkring udenrigshandelen fra Vestnorge, spesielt Bergen, har Alexander Bugge efter at have gennemgået de engelske toldruller fra 1300-tallet fremhævet samhandelen med England, mens Friedrich Bruns på grundlag af sin bearbejdelse af de lybske pundtoldregnskaber fra slutningen af 1300-tallet lægger hovedvægten på forbindelsen med Lybæk.¹

Johan Schreiner lader den store ekspansion i Bergenshandelen indtræde i slutningen af 1200-tallet, da de lybske købmænd i kraft af sine kornleverancer, som Vest- og Nordnorge blev mere og mere afhængig af, kunne skaffe sig dominans i handelen.² Det var med andre ord ifølge Schreiner hansekøbmændene, der virkelig effektiviserede tørfiskeeksport og oparbejdede et europæisk marked herfor. Schreiner antog dog, at norsk tørfisk allerede mellem 1100–1250 havde erobret et marked i Rhinegnene, men da lybækkerne i den følgende tid overtog vareleverancerne fra Norden og Baltikum til Vest-Europa, gik også tørfisken til Vesteuropa via Lybæk. Denne sidste opfattelse støtter Schreiner til en statut fra 1446 til hansekontoret i Bergen, der taler om en stapel for fisk i Lybæk, der bør respekteres som gammel sædvane.

Bergenhandelen tabte ifølge Schreiner terræn med den lybske handels tilbage-

¹ A. Bugge, *Handelen mellom Norge og England indtil slutten av det 14. årh. Hist. Tidsskr.* 3.rk. 4 1898 og *Studier i de norske byers selvstyre og handel før hanseaternes tid*, Chra. 1899. Fr. Bruns, *Die Lübecker Bergenfahrer und Ihre Chronistik*, Berlin 1900. Bugge har i sine senere arbejder (f.eks. *Norge og de Britiske Øer i middelalderen Hist. Tidsskr.* 5.rk. 2 1914 modereret sin opfattelse noget.

² J. Schreiner, *Hanseatene og Norges nedgang*, Oslo 1935 og *Hanseatene og Norge i det 16de århundre*, Oslo 1941.